

FERENC VIKTÓRIA

MAGYAR VAGY UKRÁN NYELVŰ ÜGYINTÉZÉS?

JOGISMERET, JOGTUDATOSSÁG ÉS NYELVVÁLASZTÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK KÖRÉBEN

Az ukrán nyelvpolitika tágabb kontextusa

Az egyes államok kisebbség- és nyelvpolitikáját mindig a legnagyobb kisebbségi csoporttal kapcsolatos célok határozzák meg. Ukrajna – s ezen belül a kárpátaljai magyarok – esete nagyon sajátos: mivel az ország lakosságának majd 30%-a orosz anyanyelvű, és több nyelvhasználati szintéren (média, gazdaság) még mindig erős az orosz nyelv dominanciája, ezért a nyelvpolitika fő kérdése az orosz nyelv státuszának rendezése, mindez pedig erősen rányomja bélyegét más (kisebb létszámú) kisebbségek – mint a kárpátaljai magyarok – nyelvi jogainak érvényesülésére.¹ Ukrajna függetlenségének kikiáltása óta két egymásnak feszülő erő formálja a nyelvpolitikai gondolkodást és cselekvést: az orosz ajkúak egyrészt úgy vélik, hogy Ukrajna nyelvpolitikájának az ország de facto kétnyelvűségén kellene alapulnia, s az orosz nyelv egész Ukrajna területén második államnyelvi státuszt érdemelne,² ezzel szemben az ukránok saját (európai összehasonlításban megkésett) nemzetépítésükön dolgoznak, amelyben az államnyelv pozícióinak megerősítése központi célként tételeződik.³ Előbbiek véleménye szerint az agresszív ukránosítás veszélyezteti az orosz ajkú közösség kisebbségi és nyelvi jogait, szembemegy a demokratizálódás és az emberi jogok elveivel,⁴ utóbbiak viszont úgy vélik, az orosz közösség nyelvi jogainak erősítése az államnyelv helyzetét fenyegeti, ezért bár a diskurzusok szintjén a kisebbségi nyelvi jogok támogatása mellett

¹ CSERNICKÓ István – FERENC Viktória: Transition in language policy of Ukraine (1989–2014), In: LAIHONEN, Petteri – SLOBODA, Marián – ZABRODSKAJA, Anastassia (eds.): *Sociolinguistic transition in former Soviet and Eastern Bloc countries. Recent developments two decades after the regime change*, Peter Lang's series Prague Papers on Language, Society and Interaction / Prager Arbeiten zur Sprache, Gesellschaft und Interaktion, Prague, megjelenés alatt.

² КУЛЬК, Володымыр: Языковые идеологии в украинском политическом и интеллектуальном дискурсах [Nyelvi ideológiák az ukrán politikai és intellektuális diskurzusokban], *Отечественные записки*, 2007/1, 296–316. p.

³ PAVLENKO, Aneta: Multilingualism in Post-Soviet Successor States, *Language and Linguistic Compass*, 2013, 7/4, 262–271. p.

⁴ BESTERS-DILGER, Juliane (ed.): *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2009; KULYK: i.m., 296–316. p.

köteleződik el az ország, a gyakorlatban a jogok érvényesülése nem feltétlenül kívánatos.

Ebben a tágabb és ideológiai feszültségekkel terhelt ukrainai nyelvpolitikai kontextusban a kárpátaljai magyarok példáján mutatom be, hogy a 2012-ben elfogadott új ukrán nyelvtörvényben garantált kedvező kisebbségi nyelvhasználati szabályozások mennyire épültek be a mindennapi nyelvi gyakorlatokba a hivatalos ügyintézés területén. Kutatásom a központi jogalkotói szintről a helyi kontextusra helyezi a fókuszot, és a helyi jogérvényesítő szervek, valamint a kárpátaljai magyar nyelvhasználók jogismeretének és jogtudatosságának szerepét próbálja megragadni a jogérvényesülési folyamatban.

Kisebbségi nyelvhasználat a közigazgatásban – a kárpátaljai magyarok és a 2012-es új ukrán nyelvtörvény

A Kijev főterén, a Majdanon lezajlott események nyelvpolitikai következményekkel is jártak, hiszen az oroszbarát Viktor Janukovics elmozdítása az elnöki hatalomból egyúttal annak a nyelvpolitikai korszaknak (2010–2014)⁵ a végét is jelzi, amelynek során – ugyan nem feszültségektől mentesen,⁶ de – sikerült megalkotni a független Ukrajna első nyelvtörvényét.⁷ Az államfő távozása után, 2014 elején a 2012-ben elfogadott kisebbségbarát nyelvtörvény visszavonásáról hoztak határozatot,⁸ amit végül nem emeltek törvényi erőre,

⁵ Az ország függetlenné válása óta az ukrainai nyelvpolitika korszakait az óvatos tolerancia (1989–1994), az enyhe ukránosítás (1994–2004), az erős ukránosítás (2004–2010) és a területi kétnyelvűség kodifikálása (2010–2014) jellemezte. L. bővebben: CSERNICKSKÓ–FERENC: *i.m.*

⁶ A nyelvtörvény elfogadása körüli vitákról L.: FEDINEC Csilla – CSERNICKSKÓ István: Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: a lezáratlan 2012-es fejezet, *Kisebbségkutatás*, 2012/3., 568–609. p.; MOSER, Michael: *Language Policy and the Discourse on Languages in Ukraine under President Viktor Yanukovich (25 February 2010–28 October 2012)*, Ididem-Verlag, Stuttgart, 2013.

⁷ Az új nyelvtörvény elfogadásáig az 1989-ből származó *Ukrajna törvénye az Ukrán SZSZK nyelveiről* elnevezésű törvény volt hatályos. A törvény ukrán nyelven elérhető itt: Закон України про мови в Українській РСР, <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>> (letöltve: 2015. 09. 01).

⁸ A nyelvtörvény eltörlését helyi és nemzetközi kontextusban is a kisebbségek jogi helyzetében bekövetkezett negatív fejleményként értékelték, amely megkérdőjelezheti Ukrajna demokratikus értékek melletti elkötelezettségét. Az ukrán parlamentben több kisebbség nyelvén is felszólaltak képviselők a nyelvtörvény értékei mellett. Ezzel párhuzamosan számos Ukrajnában élő nemzeti kisebbség anyaországa (Magyarország, Románia) részéről jelentek meg nyilatkozatok, amelyekben csalódásukat fejezték ki a kisebbségek nyelvi jogainak ügyében történt visszalépés miatt. Aggodalmának adott hangot Astrid Thors, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ)

s mindaddig, amíg egy új nyelvtörvény tervezete el nem készül, a 2012-es nyelvtörvény marad érvényben. Jelen tanulmány megírásának idején, 2015 végén bár már egy új nyelvpolitikai korszak határán állunk, de a nyelvi jogok gyakorlati érvényesülését még e korábbi korszak nyelvi jogi dokumentuma alapján végeztem el.

A 2012-ben elfogadott – hivatalos nevén *Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól*⁹ – nyelvtörvény az ukrán nyelvet nevezi meg Ukrajna egyedüli államnyelveként, de lehetőséget teremt arra, hogy bizonyos közigazgatási egységekben, ahol a kisebbségi nyelvek beszélői elérik a 10%-ot, a kisebbségi nyelv regionális hivatalos státuszt kapjon és használhatóvá váljon a közigazgatási eljárások során is, vagyis területi alapú kétnyelvűséget rendel el. A törvény 18 kisebbségi és regionális nyelvet nevesít,¹⁰ amelyek beszélőinek száma a legutóbbi (2001-es) népszámlálás alapján összesen több mint 15 millió fő (a lakosság 33%-a). Ebből az orosz anyanyelvűek tesznek ki 30%-ot, s a maradék 3%-on osztozik a többi kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélője.¹¹

A kedvezően alacsony küszöbértéknek¹² köszönhetően a nyelvtörvény minden második ukrainai megyében változást hozott a nyelvhasználat jogi feltételeit illetően. A kisebbségek mérete és súlya közötti aszimmetria azonban jól látható abból is, hogy a 18 nevesített kisebbségi nyelv közül az orosz nyelv 9 megyében, másik három érintett nyelv (a román nyelv Csernyivci megyében, a krími tatár nyelv a Krím-félszigeten, a magyar nyelv pedig Kárpátalján) csak egy-egy megyében kapott regionális hivatalos státuszt. A magyar nyelv esetében a megyei szint alatt a beszélők aránya még négy járásban (Beregszászi, Munkácsi, Nagyszőlősi és Ungvári), két megyei alárendeltségű városban (Beregszász, Csap), két járási székhelyen (Nagyszőlős, Técső), valamint hatvankilenc falusi, nagyközségi önkormányzat területén (százhat faluban, nagyközségben) érte el a szükséges küszöbértéket.

nemzeti kisebbségekért felelős biztosa is, aki szerint Ukrajna jelenlegi vezetőinek óvakodnia kellene az elhamarkodott döntésektől az egyébként is megosztó nyelvhasználatot érintő döntésekben. Forrás: <http://www.osce.org/hcnm/115643> (letöltve: 2015. 10. 01.).

⁹ A törvény ukrán nyelvű változata elérhető itt: Закон України „Про засади державної мовної політики”, <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>> (letöltve: 2015. 09. 01.).

¹⁰ Orosz, belarusz, bolgár, örmény, gagauz, jiddis, krími tatár, moldáv, német, görög, lengyel, roma (cigány), román, szlovák, magyar, ruszin, karaim és krimcsak.

¹¹ Forrás: <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/notice/news.php?type=2&id1=21>> (letöltve: 2015. 09. 24.).

¹² Összehasonlítva a korábbi, 1989-es ukrainai nyelvtörvénnyel, ahol 50% volt a nyelvhasználati küszöb, és Magyarország szomszédos országainak szabályozásaival (például Románia: 20%, Szlovákia: 20%, Szerbia: 15%) a jelenlegi ukrainai 10%-os küszöb kedvezőnek mondható.

A nyelvtörvény elfogadása óta ukrainai, kárpátaljai és magyarországi szinten is részévé vált a közbeszédnek, hogy a nyelvtörvény végrehajtása nem tökéletes.¹³ Visszatérő problémaként jelent meg ezekben a híradásokban, elemzésekben, hogy az önkormányzatok elzárkóznak a magyar nyelv regionális státuszának elfogadásától, nincsenek kétnyelvű ügyintézők, nincsenek kétnyelvű formanyomtatványok, az állam nem különített el a többnyelvűség pluszköltségeinek fedezésére anyagi forrásokat, így a nyelvtörvény a gyakorlatban nem működik.

Egy, erdélyi magyarok körében végzett kutatás azonban megállapította, hogy a kisebbségi nyelvi jogok érvényesítését nem a központi szinten érdemes megragadni, hanem az önkormányzatiság színterein. A kisebbségi nyelvhasználatnak jelentős teret adó nyelvi jogok nem megfelelő érvényesülésének hátterében a helyi hatóságok hozzáállása és a kisebbségi populáció – a több évtizedes korlátozó nyelvpolitikai gyakorlatok során kialakult – viszonyulása áll. Hozzáteszik, hogy a hatóságok jogérvényesülést akadályozó magatartása nem kizárólag negatív többségi reakciónak tudható be, hanem sokszor a kényelemből fakadó kisebbségi viszonyulásnak is köszönhető.¹⁴

Kárpátalja tekintetében arra vonatkozóan már vannak ismereteink, hogy azokban a helyi önkormányzatokban, ahol van elvi lehetőség a magyar nyelv hivatalos használatára, a szóbeliség kapcsán ez többé-kevésbé meg is valósul, de az írásbeli ügyintézésnél már nagyobb akadályokba ütközik az, aki érvényesíteni szeretné anyanyelv-használati jogait.¹⁵

Ugyanakkor továbbra is keveset tudunk arról, hogy vajon hogyan viszonyulnak lehetőségeikhez maguk a nyelvhasználók, mennyire vannak tisztában jogaikkal és mennyire tudatosan próbálják azokat érvényesíteni.¹⁶ Ennek a kérdésnek a feltárása azért fontos, mert a támogató jogi kereten kívül (külső

¹³ CSERNICKÓ István – TÓTH Enikő: Az ukrán nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásának egy területe: az ügyintézés nyelve a helyi önkormányzatokban, *Kisebbségkutatás*, 2015/3., 7–24. p.

¹⁴ HORVÁTH István – VERESS Ilka – VITOS Katalin: *Közigazgatási nyelvhasználat Hargita megyében az önkormányzati és a központi kormányzat megyeszintű intézményeiben*. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről, Nr. 27., Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2010, 5–6. p.

¹⁵ CSERNICKÓ–TÓTH: *i.m.*

¹⁶ A szlovákiai magyarok körében végzett hasonló szempontú kutatások kapcsán L.: VARJASI Szabolcs: Nyelvi jogok a mindennapokban. Egy felvidéki jogtudatosság-vizsgálat eredményei, In: HATYÁR Helga – HUGYECZ Enikő Henriett – KREPSZ Valéria – VLADÁR Zsuzsa (szerk.): *A sokszínű alkalmazott nyelvészet. Tanulmányok az alkalmazott nyelvészet területeiről*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012, 112–119. p.; VARJASI Szabolcs: Jogtudatosság és nyelvválasztás összefüggései és egymásra hatásának okai egy empirikus kutatás eredményeinek tükrében, In: KLIPPEL Rita – TÓTH Eszter (szerk.): *Nyelvész hallgatók – beszélő nyelvészek*, Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok 1., Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2014, 88–93. p.

feltétel) a jogalkalmazó szervek és az állampolgárok jogismerete és jogtudatossága (belső feltétel) is szükséges feltétele a jogok hatékony gyakorlatba ültetésének, vagyis a papírlapú jogok élő joggá változásának.

A kutatás bemutatása – helyszínek, kutatási kérdések

Kutatási adataimat alapvetően fókuszcsoportos beszélgetések során gyűjtöttem, melyeket öt kárpátaljai településen magyar anyanyelvű adatközlők bevonásával bonyolítottam le 2015 márciusában.¹⁷ A fókuszcsoportok helyszíneinek kiválasztásakor arra törekedtem, hogy a magyar anyanyelvűek aránya szempontjából eltérő típusú települések kerüljenek be a kutatásba, hiszen a nyelvkörnyezeti hatástól nem lehet eltekinteni a hivatali nyelvhasználat vizsgálata során sem. Végeredményképpen egy abszolút magyar többségű település (Nagydobrony), egy magyar többségű, de egy közeli többségi nagyváros erős nyelvi hatásának kitett település (Szurte), két vegyes lakosságú, de eltérő etnikai hangulatú település (Beregszász és Csap), valamint az érdekesség kedvéért egy nagyvárosi szórványtelepülés (Ungvár) került be a kutatásba (1. táblázat). Ez utóbbi településen ugyan a városon belül a magyarok aránya nem éri el a 10%-os küszöbértéket, de a városban és a környező falvakban jelentős magyar lakosság koncentrálódik, s a város feletti adminisztratív szinten, a járási közigazgatásban – elméletben – már van mód a magyar nyelvű hivatalos ügyintézésre.

1. táblázat
A kutatás helyszínei

A település neve	Magyar anyanyelvű beszélők aránya (%)	A település etnikai típusa
Nagydobrony	98	abszolút magyar
Szurte	79	magyar többségű
Beregszász	55	vegyes lakosságú
Csap	42	vegyes lakosságú
Ungvár	7	(nagyvárosi) szórvány

A fókuszcsoportok egyenként 6-8 fő részvételével zajlottak, a résztvevők kiválasztásánál igyekeztem tekintettel lenni a nemi és életkori arányosságra, az iskolai végzettségre és a foglalkozások sokszínűségére.

¹⁷ A fókuszcsoportok megszervezésében nyújtott segítségükért köszönetemet fejezem ki Cserniczkó Istvánnak, Balog Líviának, Horváth Attilának, Katona Viktóriának és Molnár Eleonóranak.

A fókuszcsoportos beszélgetések során adatközlőimet egy 20 kérdésből álló nyelvi jogi teszt kitöltésére is megkértem, amely különböző mindennapi hivatali szituációkban (házasságkötés, bizonyítványkiállítás, építési engedély stb.) kérdezett rá az anyanyelvhasználat jogi lehetőségének meglétére (van/nincs lehetőség) az adatközlők tudomása szerint. Ez utóbbi eszközzel kapott adatok és a tényleges jogi lehetőségek összevetéséből a nyelvhasználók jogismeretére vonatkozóan szereztünk információkat.

A kutatási helyszínek közül két településen (Beregszászban és Csapon) arra is lehetőségem nyílt, hogy egyéni interjúban kérdezzem meg az adott települések önkormányzatainak vezetőit: Csapon a magyar alpolgármester, Beregszászban pedig a polgármester voltak interjúalanyaim. Két településen a kárpátaljai magyar érdekvédelem helyi egységeit is megkerestem, így még két egyéni interjú készült a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) beregszászi és ungvári középszintű szervezeteinek vezetőivel.

Fő kutatási kérdésem az volt, hogy milyen stratégiákkal élnek az említett helyi szereplők (állampolgárok, önkormányzati dolgozók és a magyar érdekvédelem képviselői) a 2012-es nyelvtörvény bevezetése óta hivatali nyelvhasználati szituációk során, hogy a magyar nyelv betölthesse jogilag garantált regionális hivatalos státuszát, illetve melyek a nyelvtörvény gyakorlatba ültetésének legfőbb akadályai a helyi szereplők véleménye szerint.

Kutatásom hipotéziseként fogalmaztam meg, hogy bármilyen pozitív jogi keret mellett a jogismeret és a jogtudatosság mértéke befolyásolja a nyelvhasználók és a hivatalnokok nyelvválasztási stratégiáit egy-egy hivatalos helyzetben, azaz az alacsony jogismeret és jogtudatosság végsősoron akadály lehet a kisebbségek megszerzett nyelvi jogai érvényre juttatásának.

A jogismeret, jogtudatosság fogalmi és kapcsolatuk a nyelvválasztással

A *jogismeret* fogalmát kutatásomban olyan értelemben használom, hogy a nyelvhasználók (ha nem is a konkrét jogszabályok szintjén, de a tartalmuk vonatkozásában) tisztában vannak-e azzal, milyen helyzetekben használhatják az anyanyelvüket. Mivel a kutatás pillanatában még relatíve frissnek számított a nyelvtörvény 2012 nyarán történt elfogadása, majd 2014 februárjában a nyelvtörvény eltörlési kísérlete is nagy sajtóvisszhangot váltott ki, feltételeztem, hogy a nyelvtörvény és a körülötte kialakult diskurzus részévé vált a kárpátaljai magyar közbeszédnek. A nyelvtörvény kapcsán kifejezetten a kárpátaljai magyarok számára 2014-ben egy nyelvhasználati útmutató¹⁸ is

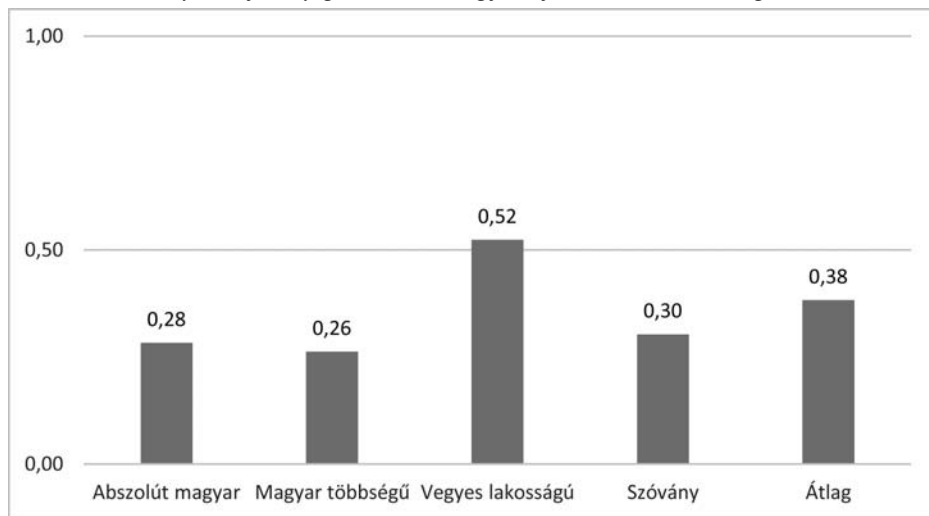
¹⁸ BEREGSZÁSZI Anikó – CSERNICKÓ István – FERENC Viktória: *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest, 2014.

készült, amelyet részleteiben 2015 során a Karpátalja.ma internetes portál is folyamatosan közzétett,¹⁹ ami szintén támogató módon hathatott az adatközlők jogismeretének alakulására, hiszen anyanyelvükön, közérthető formában álltak rendelkezésükre ezek az információk.

A nyelvi jogi teszten kapott adatok azonban nem támasztották alá feltételezésemet. A teszt kitöltése előtt, mintegy *bemelegítőnek* szánt kérdésekre (érvényben van-e a 2012-es nyelvtörvény?; mennyiben határozza meg a nyelvtörvény a magyar nyelv hivatalos használatához szükséges küszöbértéket?; a településen, ahol élnek, megvan-e ez a százalékarány?) az adatközlőknek csak töredéke tudott válaszolni. Nagy volt a bizonytalanság a teszt kitöltése során is (gyakori *nem tudom* válaszok), és téves elképzelések is visszatükröztek, ezeket pedig inkább gyakorlati tapasztalataikra alapozták a válaszadók, mintsem szilárd jogismeretükre.

1. ábra

Interjúalanyaink jogismerete (a magyar nyelvhasználat lehetőségéről)

Magyarázat: egy 20 kérdéses nyelvi-jogi teszt eredményei alapján; 0 = egyetlen helyes választ sem adott, 1 = minden válasza helyes.

Az ábrából láthatjuk, hogy átlagosan a kérdések mintegy 38%-át sikerült helyesen megválaszolni adatközlőinknek, a legjobban pedig a vegyes lakosságú két település szerepelt, ahol szinte minden második kérdés tekintetében ismerték nyelvhasználati jogait a kutatásban résztvevő állampolgárok. Eh-

¹⁹ L. például: <<http://www.karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/nyelvi-jogaink-rendorseg-ugyesszeg/>> (letöltve: 2015. 10. 01.).

hez nagymértékben hozzájárult az a tény, hogy az egyik településen, Csapon a nyelvtörvény gyakorlati érvényre juttatásának a helyi önkormányzat általi akadályoztatása ellen 2012 őszén a magyarok tömeges tüntetéseket szerveztek.

A *jogtudatosság* fogalma alatt az egyénnek a jogrendszer egészéhez vagy annak általa érzékelhető részéhez való aktív viszonyát értem, amelyet a passzív jogismeret aktivizálása, figyelemfelhívás és attitűdformálás módszerével lehet alakítani. Varjasi Szabolcs szlovákiai magyarok példáján mutatja be, hogy az alacsony jogtudatosság a nyelvválasztás egyik tényezője lehet, a negatív attitűdök és a tévhitek megváltoztatása hozzájárulhat a kisebbségi nyelvi jogok hatékonyabb érvényesüléséhez.²⁰

A jogismeret és a jogtudatosság fogalmait egy tágabb nyelvválasztási kontextusba is érdemes elhelyezni. Barnard Spolsy úgy vélekedik, hogy bármely nyelvválasztási helyzetben három fő tényező befolyásolja a beszélő viselkedését²¹ (esetünkben egy hivatali helyzetben a magyar nyelv tudatos választását):

- 1) a beszélő nyelvtudási szintje (az alacsony nyelvtudás kizárja a választás lehetőségét) – a tanulmány további részében ezt a tényezőt *kompetenciának* nevezem;
- 2) a beszélő vágya, hogy előnyt kovácsoljon abból, hogy az általa jobban ismert nyelvet használja (szabad döntés alapján) – a közigazgatási nyelvhasználatra alkalmazva ezt *gördülékenységnak* nevezem;
- 3) a beszélő vágya, hogy előnyt kovácsoljon abból, hogy a beszélőpartner kívánságának eleget tegyen (kikényszerített döntés alapján) – a közigazgatási nyelvi szituációban ezt *konfliktuskerülésnek* nevezem.

A továbbiakban e három tényező mentén elemzem kutatási adataimat, bemutatva, hogy ezek a tényezők milyen hatást váltanak ki a magyar nyelvű hivatali nyelvhasználat előmozdítására.

Nyelvi kompetencia – a jogtudatosság előfeltétele

A fókuszcsoportokban minden résztvevőt megkértem, hogy egy ötfokozatú skálán értékeljék ukrán nyelvi kompetenciájukat. Fontos megemlíteni, hogy a kérdések során, melyek kizárólag az államnyelvi kompetenciák felől érdeklődtek, négy településen felvetődött az orosz nyelvtudás kérdése is, amely a szovjet időkben a hivatali ügyintézés fő nyelve volt, s máig őrzi pozícióit Uk-

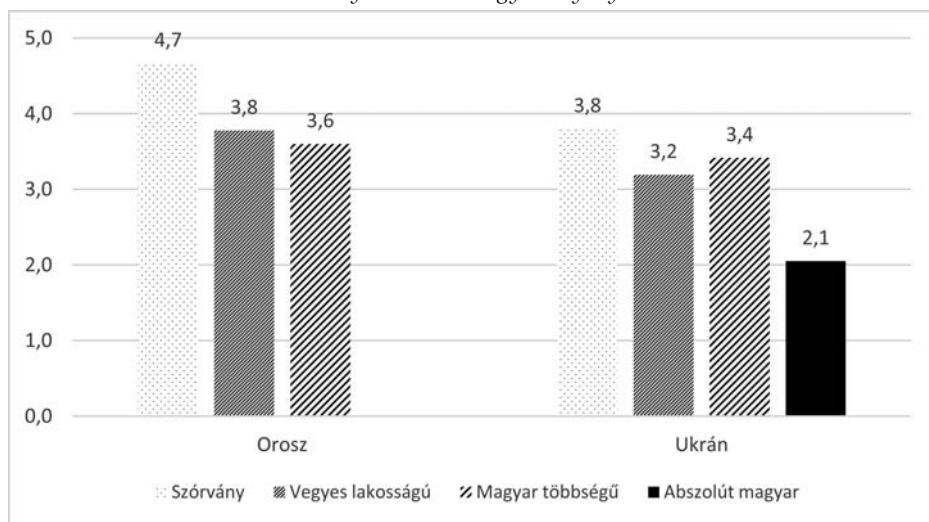
²⁰ VARJASI Szabolcs: Nyelvi szabályozáshoz kötődő attitűdök és tévhitek Szímón, In: NAGY Gábor – SZABÓ Réka – TÓTH Katalin (szerk.): *Nyelv és művészet. Az 1. Nemzetközi Doktorandusz Konferencia Tanulmánykötete*, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, 2013, 81–94. p.

²¹ SPOLSKY, Bernard: *Language Policy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 43. p.

rajna területén olyan fontos nyelvhasználati színtereken, mint a média vagy az üzleti élet.

Az adatok alapján kirajzolódó nyelvi kompetenciákat a 2. ábrán láthatjuk. Érdekes, hogy annak a három településtípusnak az esetében, ahol az orosz nyelvtudás előjött, mindenhol magasabb kompetenciákról számoltak be e nyelv terén, mint az ukrán nyelv esetében. Ugyanakkor fontos hozzátennem, hogy kevesebb embert érint ez a kérdés: a 30 adatközlő közül összesen 17 értékelte orosz nyelvtudását. Az abszolút magyar többségű településen például senki sem említette az orosz nyelvtudást.

2. ábra
Ukrán és orosz nyelvtudás a magyar anyanyelvűek körében

Magyarázat: 1 = nem beszél; 5 = anyanyelvi szinten beszél

A másik érdekes megfigyelés, amit az ábra alapján érdemes kiemelni, az az, hogy a nyelvi kompetenciák és a települések etnikai összetétele között van egyfajta összefüggés: a legmagasabb ukrán és orosz nyelvtudás ugyanis abban a (szórvány) környezetben alakult ki, ahol a legkevesebb a magyar, míg a legalacsonyabb nyelvtudásról azon település lakói számoltak be, ahol szinte alig akad néhány ukrán etnikumú. Az ukrán nyelvtudás szempontjából a magyar többségű Szürte látszik kissé cáfolni ezt a megfigyelésünket, hiszen ott a vegyes lakosságú településeknél is magasabb nyelvtudásról számoltak be adatközlőim, holott jóval kevesebb a településen az ukrán anyanyelvű. Ez a település azért viselkedik kivételesen, mert nagyon közel helyezkedik el Ungvárhoz, és a helyi lakosok gyakori kontaktusban vannak a várossal és az ott lakó többségében ukrán etnikumú lakossággal.

A magyar anyanyelvűek államnyelvtudása láthatóan korántsem tökéletes, ezért ez a szempont akadályként jelenhet meg a nyelvi jogok érvényre juttatásánál. Ugyanis amíg egy nyelvhasználó eljut odáig, hogy az ügyintéző által is legitimált módon magyarul intézhesse az ügyeit, olyan érvelési köröket kell futnia a nyelvi jogaiért, amit csak akkor tud hatékonyan véghezvinni, ha képes ezt az államnyelven megtenni.

Azok mernek harcolni, akik mindkét nyelvet ismerik. Én egy ukrán hivatalnokkal nem biztos, hogy mernék kakaskodni. Tisztában vannak azzal, hogy kis dolog miatt nem kezd el mindenki harcolni. (Beregszász, főiskolai hallgató)

Nem érdemes kakaskodni, ha a nyelvben nem vagyunk olyan magabiztosak. Akkor nem is vagyunk képesek kiállni önmagukért. (Beregszász, takarítónő)

Aki csak magyarul szólal meg egy hivatalban, s nem tud az államnyelven érvelni amellet, hogy miért szeretne magyarul ügyet intézni, annak sok esetben az intelligenciáját is megkérdőjelezi az ügyintéző, s lekezelő modorban kommunikál vele.

Szó szerint fogyatékosak vagyunk az ő [ügyintéző] szemében, mert nem beszéljük az ukránt. Lehet, beszélsz angolul, németül, franciául, de ukránul nem, ezért vagy fogyatékos az ő szemében, de lehet, ő az ukránon kívül több semmit nem tud. (Nagydobrony, tanár)

A fiamat megállították a rendőrök, hazatelefonált, hogy menjek oda, de addigra már megírták a bírságot. Három törvénytelenséget írtak fel, amik nem voltak igazak. Én nagyon felháborodtam, hogy ezek nem valósak, a rendőr meg csak annyit válaszolt, hogy a maga gyereke meg nem tud ukránul. (Beregszász, takarítónő)

Gördülékenység – a jogtudatosság akadály

A magyar anyanyelvű állampolgárok többsége számára, figyelembe véve, hogy államnyelvtudásuk szintje nem éppen kielégítő, az ügyintézés akkor volna a leggördülékenyebb, ha szabadon használhatnák anyanyelvüket a hivatalokban, szóban és írásban egyaránt. Ez akkor valósulhatna meg a legbiztosabban, ha a hivatalok is rendelkeznének magyarul beszélő munkatársakkal, akik a magyar nyelvű hivatalos ügyintézés gyakorlatát legitimnek tekintenék. Egy adatközlőm kiemelte, hogy a 2012-es nyelvtörvény elfogadása

után ő tapasztalt pozitív változást a magyar nyelvű szóbeli ügyintézés kapcsán, mert a hivatali ügyintéző, aki korábban csak félve kommunikált vele magyarul, 2012 után már legitimnek érezte a magyar nyelv hivatali használatát.

Én tapasztaltam nyugdíjhivatalban, hogy magyar anyanyelvű hivatalnok vagy beszélt magyarul csendesen odahajolva, hogy a többiek ne hallják, vagy úgy, hogyha az ukrán kolléga nem volt benn az irodában. De a nyelvtörvény után, ami nem valósult meg ugye gyakorlatban, ugyanaz a személy már hangosan beszélt velem magyarul, úgy, hogy a kollégái ott voltak. Úgy érezte, hogy nem veszélyezteti ez már a munkáját. (Szürte, vállalkozó)

Interjúimból azonban az is látható, különösen az írásbeli ügyintézés esetében, hogy ha a nyelvtörvényben garantált jogait érvényesíteni próbálják a magyarok, és magyar nyelven fordulnak a hivatalokhoz, ügyük késedelmet szenvedhet.

Aminek nyoma kell hogy maradjon, amire valamilyen pecsét megy, az bizony ukrán. (Ungvár, könyvtáros)

Tehát ha magyarul próbálkozik, nem fog menni az ügyintézés. Hát – egyszerűen magyarul el se veszik. Ha magyarul fordulsz oda, te nem vagy senki. Te senki vagy. Mit akarsz? (Csap, könyvelő)

Lehet a magyar nyelvet használni, csak nem érdemes. [...] Egyszerűbb, ha az ember hivatalos ügyben eleve ukránul fogalmaz. (Beregszász, középiskolai tanár)

Egyik etnikailag vegyes településünkön, Csapon az is felmerült, hogy a magyar anyanyelvűek nem ismerik jól a magyar hivatali nyelvet, ezért nehezebb nekik az anyanyelvükön megfogalmazni a hivatali beadványaikat, ugyanakkor az államnyelvet sem ismerik jól. A hivatalnokok – nagyon leegyszerűsítve a kérdést – meg sem próbálják a magyar hivatalos szaknyelvet meghonosítani nyelvhasználatukban, hanem arra ösztönzik az állampolgárokat, s abban nyújtanak segítséget, hogy eleve az államnyelven (és oroszul!) készítsék el a beadványokat.

Azután nagy nehezen el lett fogadva, elfogadtuk [a magyart] úgy mint regionális nyelvet, és azt hiszem, hogy 2-3 kérvény jött azóta magyar nyelven, de egyébként nem jellemző, oroszul vagy ukránul írnak. [...] Nem tudja a nép a terminológiát, tehát a hivatalos terminológiát, a ma-

gyarországit. [...] És szerintem az embereknek egyszerűbb megírni oroszul vagy ukránul itt nálunk. [...] Sőt nagyon gyakran van úgy, hogy ha a magyar anyanyelvűek bejönnek, és kérik, hogy segítsünk, akkor megírjuk nekik a kérvényt ukránul, oroszul. Hát, ha már mi írjuk, akkor ukránul, oroszul írjuk. Ők szépen aláírják és kész. Tehát semmiféle probléma, hátrány abból, hogy ő nem tudja a nyelvet, az államnyelvet, senkinek nincs. (Csap, alpolgármester)

Beregszász, a magyar központként ismert város sem kivétel ez alól a gyakorlat alól. Még a magyar érdekvédelmi szervezet vezetője is elismerte, hogy ha magyarul kommunikálnak a hivatalos szervekkel, ügyük késedelmet szenvedhet, a kétnyelvű levelezéssel járó többletenergiákat pedig nem tudják felállalni.

Az ukrán törvények alapján két hetük van, hogy válaszoljanak, de hivatkozhatnak arra, hogy az ügy pótlólagos tanulmányozása stb. miatt egy hónapig is tarthat egy adott viszontválasz. Hogyha sürgősen kell valami, egy rendezvényt fenyeget az, hogy milyen hamar kapunk választ, akkor „muszájságból” ukrán nyelven írunk.

Olyan gyakorlat nincs, hogy két nyelven megírnak valamit?

Nincs, és nem is lenne jó, mert akkor saját magunk számára bonyolítanánk a dolgokat. Úgyhogy vagy magyarul, vagy ukránul írunk. (Beregszász, KMKSZ)

Konfliktuskerülés – mint akadály a jogtudatosságban

Amikor egy állampolgár belép egy hivatal ajtaján, elsősorban ügyet szeretne intézni: a leghatékonyabban és a legrövidebb idő alatt. Ilyenkor akár önkorlátozó mechanizmusok is beindulnak az emberekben, s igyekeznek megfelelni az asztal másik oldalán az államigazgatás képviselőjében ülő fél vélt vagy valós elvárásainak, akár a nyelvválasztásban is. Adatközlőim beszámoltak róla, hogy a hivatali ügyintézés és az ukrán nyelv használata már-már berögzült a cselekvéseikbe.

Egyszerűen biztos belénk rögződött, hogy ukránul kell. Meg sem próbáltuk. Ugye Ukrajnában élünk, és a felnövekvő jelen generáció szerint ideje lenne tudnunk ukránul, hogyha Ukrajnában élünk. (Szürte, középiskolai tanár)

De amúgy az emberek hozzászórtak, hogy ukránul kell illet intézni. [...] Nem természetes dolog, hogy magyarul kérem és adom be. Ez nem ter-

mészetes nálunk, ezért nem is működik nálunk. Megpróbálja az ember forszírozni, hogy hol, hogy jobb. (Nagydobrony, háztartásbeli)

Természetesen nem véletlen, hogy a magyar anyanyelvűek az általuk kevésbé ismert nyelven szólalnak meg önkénytelenül, pedig joguk lenne az anyanyelvüket is használni. Ennek az oka nem is feltétlenül a nyelvi atrocitástól való félelemben keresendő, hanem abban, hogy létezik egyfajta rossz érzés a hivatalokkal kapcsolatban, amelynek alapját a hivatali ügyintézők magukról kialakított fölényes képe, a csinovnyik-kultusz képezi.

Itt azért, ha megyünk hivatalba, van egy olyan drukk, hogy el tudom-e majd mondani, hogy megértse. (Szürte, középiskolai tanár)

Én, ha itt bemegyek a hivatalba, nem félek attól, hogy ér-e nyelvi atrocitás. Én el tudom magyarázni, amire szükségem van. De attól, hogy hogyan viszonyul, azért igen. [...] az előtt az embernek szorul a torka. (Szürte, vállalkozó)

Szerintem ilyen mumus lett a hivatal, mumus. Ha bemegy egy bíróságba, és ha nem fizetsz, nincs ismerősöd, akkor biztos, hogy lecsuknak. Még hogyha csak betértél nézelődni, akkor is. Nyilván ha már azzal kezdődik, hogy hivatalos, megijedsz tőle. (Ungvár, PhD-hallgató)

A csinovnyik-kultusz olyannyira része az ukrainai mindennapoknak, hogy a falusi emberek nagy része el sem jut a hivatali nyelvválasztási helyzetig, mert igyekszik elkerülni a szituációt. Ehelyett inkább másokra bízva a szükséges ügyek elintézését. Több kutatási helyszínen megerősítették, hogy ebből a hozzáállásból fakadóan az egyes hivatalokhoz „bejártott” emberek vannak a falvakban, akik hivatásszerűen intézik bárki ügyeit.

Máskülönben meg a falusi ember meg van szokva, hogy ügyekhez vannak emberek, akik beviszik és elrendezik az ügyeket. Például nyugdíjosztályba kell mennie az embernek, leírja, milyen papírok kellenek hozzá és beviszi. [...] Nem biztos [hogy drágább így]. Attól függ, hogy kit bíz meg az ember. Azért ha a benzin árát is figyelembe vesszük. Mondjuk, ő bevisz 5-6 ügyet, nekem meg lehet első alkalommal sem sikerül elintézni azt, ami kell, mert pont akkor nincs fogadóóra, vagy kimaradt igazolás, és 2-3 napot elpazarolok rá. Ők viszont tudnak mindent. (Nagydobrony, háztartásbeli és tanár)

Az ügyintézők világa olyannyira elterebélyesedett, hogy ha valaki netán ön-maga nevében szeretne eljárni, azt rossz szemmel nézik, hiszen ez anyagi haszon kiesését jelenti számukra.

A kérelmet ukránul kellett kitölteni, és a hölgy nagyon szívesen felajánlotta, hogy majd ő kitölti nekem, ha gondolom, és ha én ezt igénylem. Mondtam neki, hogy szépen elboldogulok, és nézett, hogy: mi az, hogy ukránul, és hogy-hogy? Szóval ők ezt is ilyen pénzért szokták elintézni az embereknek, és ezért tényleg nagyon készségesen álltak rendelkezésemre. (Csap, irodavezető)

A kárpátaljai magyarok magyarországi beutazását lehetővé tevő schengeni vízumhoz kapcsolódó ügyintézés – bár ennek helye a magyar konzulátus, nyelve pedig a magyar – sem jelent kivételt, az ügyintézők világa itt is tetten érhető.

Például a vízumkérelmeket is Dobronyban nem csinálja senki egyedül. Oda van írva: keresztnév, vezetéknev, születési év, hát magyar iskolába járt, hát nem tudja kitölteni magyarul? (Csap, tanárnő)

Mikor a magyarigazolványra vártunk, és akkor azt mondta: maga ezt úgysem fogja tudni kitölteni. Menjen ebbe és ebbe a szobába, odébb kellett menni, és ott kitöltik. Maga ezt úgysem tudja. (Csap, háztartásbeli)

A vízumkérelemmel kapcsolatban bevittük a kérvényeket. Én töltöttem ki. És akkor utána beszéltünk azzal az illetővel, aki vette el. Igen, azt mondja, érdekes volt, mert nála általában két kézírás van: van egy a KMKSZ irodából, meg van egy kitöltő iroda, kettő, ez meg volt egy harmadik... Azt mondja, úgy meglepődött: ki a csuda csinálta? Tehát itt igen megszokott. (Csap, könyvelő)

Összefoglalás

Tanulmányomban annak a 2012-ben elfogadott ukrán nyelvtörvénynek a gyakorlati érvényesülését mutatom be kárpátaljai magyarok példáján, amelyről sokszor sokan állapították meg, hogy az orosz–ukrán nyelvi ideológiai szembenállás egy kompromisszuma, végrehajtását nem véletlenül kezelik felületesen. Bár eléggé egyértelmű, hogy a törvény nem azért született, hogy a kislétszámú kisebbségek jogérvényesülését mélyítse Ukrajna-szerte, de a törvényben lefektetett kedvező feltételeket hiba volna nem kihasználni.

Mivel a központi jogalkotó szervek (különösen a 2014-es hatalomváltás óta) közömbösek a nyelvtörvény gyakorlati működése szempontjából, a helyi jogalkalmazás, az önkormányzatok és a kisebbségi nyelvek beszélőinek magatartása, jogtudatossága még inkább felértékelődni látszik.

Fő kutatási kérdésem az volt, hogy milyen stratégiákkal élnek az említett helyi szereplők (állampolgárok, önkormányzati dolgozók és a magyar érdekvédelem képviselői) a 2012-es nyelvtörvény bevezetése óta hivatali nyelvhasználati szituációk során, hogy a magyar nyelv betölthesse jogilag garantált regionális hivatalos státuszát, illetve melyek a nyelvtörvény gyakorlatba ültetésének legfőbb akadályai a helyi szereplők véleménye szerint.

A kutatás során azt találtam, hogy a magyar anyanyelvűek körében nagyon alacsony a jogismeret, és a jogok tudatos érvényesítését is számos attitűd-alapú tényező (rossz berögződések, kényelem, konfliktuskerülés, nyelvi atrocitástól való félelem) akadályozza. Végsősoron ezek a tényezők a kisebbség megszerzett nyelvi jogai érvényre juttatását veszélyeztetik.

Az interjúk során úgy tűnt, hogy a nyelvi jogokért való kiállás megosztja az állampolgárokat: egyrészt van egy tabusítás, hiszen a háborús konfliktussá eszkalálódott orosz–ukrán szembenállásnak is nyelvi gyökerei vannak, ezért a kisebbségek egy része úgy gondolja, most nem a nyelvi, etnikai különbségeket kell forszírozni. Az adatközlőim egy másik része viszont úgy gondolta, hogy épp ebben az átmeneti nyelvpolitikai korszakban, amikor Ukrajna a nemzetközi figyelem középpontjában került, szükséges a kis kisebbségeknek is kiállni magukért, s tevékenyen részt venni a nyelvi jogi szabályozás alakításában,²² a meglévő pozitív jogok gyakorlati alkalmazásában.

²² Az EBESZ jelezte, hogy az ukrán hatóságoknak a nyelvi helyzet rendezése érdekében széleskörű konzultációt kell majd folytatniuk az ukrán társadalom és nemzetközi szervezetek bevonásával, hogy az új nyelvhasználati törvény az ukrán társadalom minden tagjának igényeit kielégítse, beszéljenek akár ukránul, akár oroszul, akár valamilyen más kisebbségi nyelven. Forrás: <<http://www.osce.org/hcnm/115643>> (letöltve: 2015. 10. 01.).